

»Povijest i sjećanje«), neophodno da filozof nadmašuje koban individualizam spoznaje, koji ometa filozofiju u njezinu samorazumijevanju. Treba otkrivati povezanost svijeta života i njegove tvorbe smisla s tvorbom smisla znanstvenog svijeta i njegove pripadnosti svijetu života.

Nema, zaključno valja reći, nikakve sumnje da ova promišljanja otkrivaju Husserla kao heroja duha i zagovornika vladavine uma u europskoj kulturi. No, problematično je da li je to dovoljan razlog da ga se nazove najvećim herojem duha u prošlom stoljeću. Od Husserla se može naučiti i to da nema nikakvog opravdanja za apsolutiziranje bilo koje pojedinačne istine, koliko god ona važna bila. No, ako stavimo u zgrade ova pretjerivanja u ocjeni, onda bismo mogli zaključiti da je objavljivanje izbora Husserlovih rasprava pothvat vrijedan svake pohvale i uvažavanja, budući da ova knjiga jednoznačno obogaćuje našu filozofsku kulturu.

Zvonko Šundov

Ludwig Wittgenstein

Tractatus logico-philosophicus

Moderna vremena, Zagreb 2003.

Široj javnosti vjerojatno nije poznato da podudarnost naslova časopisa koji držite u rukama s naslovom utjecajnog djela austrijskog filozofa, koji je svoju afirmaciju doživio u Velikoj Britaniji, Ludwiga Wittgensteina – *Filozofska istraživanja* – nije nikakva slučajnost, već plod programatske odluke utemeljitelja i prvog uredništva časopisa inspirirane paradigmom što ju je ponudio Wittgenstein. Međutim, *Filozofska istraživanja* nisu glavno Wittgensteinovo djelo, u svakom slučaju nisu jedino njegovo glavno djelo. Objavljena su posthumno, 1953. godine, dok je za života Wittgenstein objavio samo *Tractatus logico-philosophicus*, djelo kojim je stekao ugled jednoga od najrelevantnijih filozofa svoga vremena. Sam je *Tractatus* zadobio status jednoga od ključnih djela filozofije 20. stoljeća. Uobičajene interpretacije poučavaju nas da je *Tractatus* glavno djelo prve, a *Istraživanja* glavno djelo druge faze Wittgensteinova filozofiranja, pri čemu se prva faza obično označuje kao faza logičkog pozitivizma ili logičkog empirizma, a druga imenuje filozofijom običnog jezika.

Zagrebački nakladnik Moderna vremena objavio je obnovljeno izdanje prijevoda jednoga od ključnih djela filozofije 20. stoljeća, *Tractatus logico-philosophicus* Ludwiga Wittgensteina. Prvo izdanje tog prijevoda objavljeno je davne 1960. godine u biblioteci *Logos* sarajevskog izdavača »Veselin Masleša«. Isti je izdavač neposredno pred početak rata objavio i drugo izdanje, koje je najvećim dijelom nestalo u ratnom vohoru.

Nema nikakve sumnje da će se objavljivanjem *Tractatusa* popuniti jedan izraziti raskorak između nedostupnosti tog djela i potrebe stručne (posebice studentske) javnosti. Dovoljno je uzeti u obzir činjenicu da je na studiju filozofije zagrebačkog Filozofskog fakulteta *Tractatus* ispitna literatura u okviru tri obvezatna i jednog izbornog predmeta, a da je na drugim studijima filozofije u Hrvatskoj status *Tractatusa* sličan ili još izraženiji. U tom će smislu prijevod Gaje Petrovića, što ga je za ovo izdanje priredio Goran Švob, biti višestruko koristan za sve one koji su iz bilo kojih razloga upućeni na Wittgensteinovo klasično djelo, a nisu u stanju služiti se njemačkim originalom ili engleskim prijevodom. Dapače, ova edicija zadovoljava i one zahtjevnije čitatelje i proučavatelje, one koji fundamentalna djela žele proučavati na temelju izvornika: uz hrvatski se prijevod, naime, nalazi i njemački original. Osim svega, izdanje *Tractatusa* opskrbljeno je i uvodnom raspravom Bertranda Russella, kao i studioznim pogovorom Gaje Petrovića (autora s kojim je započela recepcija Wittgensteinove filozofije u našim krajevima). Nema dvojbe ni u pogledu važenja ocjene da će te dvije rasprave olakšati čitateljstvu pristup iznimno složenom Wittgensteinovu djelu, ali i omogućiti inicijalni uvid u neke kontroverzije vezane uz interpretaciju samog djela.

Izrečenu ocjenu posebice potkrepljuje uvid u karakter navedene dvije rasprave, utoliko što su u njima dane dvije temeljne mogućnosti interpretacije *Tractatusa*. U prvome redu riječ je o diferentnom odgovoru na pitanje o tomu što *Tractatus* implicira u pogledu karaktera i sudbine filozofije. To je pitanje koje u radikaliziranom obliku može glasiti: **Je li nakon *Tractatusa* filozofija još uvijek moguća, i ako jest, kakva je filozofija moguća?**

Russell i Petrović formuliraju dva osnovna smjera propitivanja odgovora na to pitanje. Russellova rasprava nosi skroman naslov »Uvod«. Napisana je 1922., kao uvod u drugo izdanje *Tractatusa*, prvo pod tim imenom (koje je sugerirao G. E. Moore) i prvo na engleskom jeziku (točnije, to je londonsko izdanje dvojezično, englesko-njemačko; na

njemačkom je *Tractatus* po prvi puta objavljen 1921. i to pod naslovom *Logisch-philosophische Abhandlung*). Prezentirajući spis tada posve nepoznata austrijskog filozofa, Russell uvodno iskazuje svoje uvjerenje prema kojemu *Tractatus* zaslužuje da se smatra značajnim događajem u filozofskom svijetu, jer pokazuje ukorijenjenost tradicionalne filozofije u nepoznavanju principa simbolizma i u zloupotrebi jezika. U Russellovoj je interpretaciji Wittgensteina od bitne važnosti odredba funkcije jezika da tvrdi ili poriče činjenice. Mogućnost da se nekom rečenicom tvrdi neka činjenica utemeljena je u tomu što struktura rečenice (posve neovisno o karakteru jezika koji se koristi za njezino izricanje) ima nečeg zajedničkog sa strukturom činjenice, a to što je zajedničko ne može se u jeziku iskazati nego samo *pokazati*. Odatle slijedi da se u filozofiji ne može ništa točno reći. Svaki je filozofijski iskaz nužno pogrešan. Svijet se sastoji od činjenica, one se ne mogu definirati, ali su ipak kriterij istinitosti i lažnosti svakoga stava. Na toj osnovi Wittgenstein gradi svoju teoriju atomskih činjenica i teoriju molekularnih stavova. Iz atomskih se stavova ne mogu izvesti nikakvi zaključci, što implicira da su svi logički iskazi po svojoj naravi tautologije, ali i to da se ideja kauzaliteta mora razotkriti kao puka iluzija. Nema ni mogućnosti imenovanja cjelokupnosti stvari koje se dadu imenovati. Nadalje, Wittgenstein odbacuje identitet, prihvaćajući konvenciju prema kojoj različita slova moraju značiti različite stvari. Odbacivši identitet, autor *Tractatusa* uklanja jednu metodu govora o cjelokupnosti stvari, a druge metode nema.

Russell ne tvrdi da je njegova interpretacija *Tractatusa* konačno istinita, ali jednoznačno sugerira koje su njezine konzekvencije za filozofiju. Ono što je sadržano u samoj ideji izražajnosti jezika ne može se izraziti u jeziku, naglašuje Russell, posebno ističući da to znači neizrecivost koja obuhvaća čitavu logiku i filozofiju. Slijedi da se prava metoda poučavanja filozofije sastoji u ograničavanju na jasno i točno formulirane znanstvene iskaze, dok filozofijskim iskazima preostaje tek jedna propedeutička uloga: pomoću njih se početnicima dokazuje da je svaki takav iskaz nužno besmislen. Neovisno o stanovitoj skepsi spram prihvaćanja interpretacijske konzekvencije – prema kojoj se etička problematika jednoznačno mora prepustiti sferi mističnog i neizrecivog (kao i neovisno o upućivanju na problematičnost hipoteze prema kojoj bi se cjelokupnost, naposljetku, morala razotkriti kao opsjena, te o naznakama u pogledu drugih teškoća imanentnih poziciji

Tractatusa) – Russell će zaključiti da je veliko Wittgensteinove teorije takav da se ne može dovesti u pitanje.

Još radikalniju interpretaciju *Tractatusa* u naznačenom smjeru dao je Rudolf Carnap, koji je posebno insistirao na Wittgensteinovoj kritici metafizike i na koncepciji filozofije kao sintakse znanstvenog jezika, odbacivši, međutim, važenje pojma neizrecivosti. Mitologija neizrecivog predstavlja, prema Carnapu, unutarnju kontradikciju, zasnovanu na izricanju besmislenih pseudoteza. Mističizam valja eliminirati iz Wittgensteinove filozofije, kako bi se filozofija privela svojoj prvoj svrsi, naime da postane logikom znanosti ili, točnije, logičkom sintaksom znanstvenog jezika.

Za razliku od Russella, koji marginalizira Wittgensteinov pojam neizrecivog, te Carnapa, koji taj pojam proglašava izrazom neodrživa mističizma – Gajo Petrović u svojoj raspravi, koja je (izvorno 1960.) objavljena pod naslovom »Logički atomizam i filozofija neizrecivog u *Tractatusu* Ludwiga Wittgensteina«, opovrgava tezu o marginalnosti pojma neizrecivog u *Tractatusu*. Neizrecivo, naglašava Petrović, u sebi sadrži osnovnu ideju *Tractatusa*, prema kojoj je filozofija aktivnost pokazivanja neizrecivog, a čiji je smisao često izmicao i ozbiljnim interpretatorima. Carnap je u svojoj interpretaciji Wittgensteinova *Tractatusa*, primjerice, naglašavao postavku prema kojoj se svrha filozofije sastoji u logičkom razjašnjavanju misli, ali nije uzeo u obzir smisao iskaza da filozofija treba ograničiti mišljivo i time nemišljivo; to ne znači tek povlačenje granice između onoga što se može misliti i onoga što se misliti ne može, nego znači i jasno prikazivanje izrecivoga, kako bi se pokazalo ono neizrecivo. Neizrecivo, naglašuje Petrović, nije naprosto nepostojeće, ono je nešto opstojeće koje se daje pokazati, a glavna je zadaća filozofije upravo to pokazivanje neizrecivoga.

U tom je sklopu bitno Wittgensteinovo razlikovanje između odslikavanja ili prikazivanja svijeta na jednoj, te pokazivanja neizrecivog na drugoj strani. Primjerice, stav ne može prikazati logičku formu, ali to ne znači da je logička forma utvara, nego se ona može pokazati, premda se ne daje iskazati. Logički i matematički iskazi ništa ne prikazuju, ali oni ipak pokazuju formalna, logička svojstva jezika, svijeta. Na temelju analize *Tractatusa*, koja u prvi plan stavlja primjere poput navedenih, Petrović upućuje na Wittgensteinovu odredbu filozofije kao aktivnosti koja treba pokazati ono što se ne može izreći u obliku prirodnoznanstvenih i logičkih stavova, dakle

ono što izmiče tautologiji i empirijskim iskazima.

Nakon što je rečena odredba filozofije ustanovljena kao primjeren opis Wittgensteinove koncepcije filozofije, Petrović prelazi na imanentnu kritiku Wittgensteinove diferencijacije filozofijske teorije i aktivnosti. Wittgenstein pretpostavlja da se tu radi o dvije posve različite stvari, tako da teorija nije moguća, ali filozofijska aktivnost jest. No, kakva je to filozofijska aktivnost kojom se ne stvara nikakva teorija, dakle aktivnost koja ne rezultira nikakvim filozofijskim iskazom, kojom se ništa ne tvrdi, aktivnost lišena kako forme tako i učinaka – pita se Petrović, da bi zaključio kako se u tom razlikovanju teorije od aktivnosti krije osnovna slabost *Tractatusa*. Ako filozofijska aktivnost nije niti postupak nizanja međusobno nepovezanih riječi-pojmova, aktivnost koja ne rezultira nikakvim iskazima, zaključcima ili drugim složenim strukturama, a ni aktivnost koja rezultira stvaranjem složevina lišenih logičke povezanosti i bilo kakve smislenosti, onda se iz duha samog *Tractatusa* – nasuprot izričitim Wittgensteinovim iskazima – smije ustvrditi da iz mogućnosti filozofije kao smisaone aktivnosti slijedi i mogućnost smisaone filozofijske tvorevine, dakle mogućnost filozofijske teorije. Dokaz je i sam *Tractatus*, upozorava Petrović: **njegovi stavovi nisu besmislice, nego nam ponešto govore o onomu što je samo za filozofiju izrecivo.**

Na taj je način izbjegnuta konzekvencija ograničavanja filozofije na logiku empirijske znanosti. Ujedno je, međutim, uspostavljeno i razgraničenje smislene filozofije od pseudo-metafizičkih brbljarija, koje se i danas, više od osam desetljeća nakon objavljivanja *Tractatusa*, prikazuju kao legitimni, dapače i kao privilegirani (ako ne i jedini validni) oblici filozofiranja, hraneći upornošću i tvrdokornošću njihovih kovača one kritičare filozofije koji bi sve što se ne ograničuje na izricanje tautologijâ (u tom sklopu, posebice, sve ono što čini predmet etike i općenito praktičke filozofije) bezostatno prepustili misticizmu i drugim oblicima iracionalizma. Valja vjerovati da će obnovljeno izdanje *Tractatusa* (kojemu se smije prigovoriti isključivo to što donosi bibliografiju Wittgensteinovih djela samo do 1987., iako posthumno objavljivanje Wittgensteinovih radova nije prestalo te godine) doprinijeti snažnijem ukorjenjivanju valjanih kriterija razlikovanja besmislica od legitimnih filozofijskih iskaza.

Lino Veljak

Jean-Luc Nancy

Dva oglada

Razdjelovljena zajednica & O singularnom pluralnom bitku

Preveo Tomislav Medak,
Multimedijalni institut/Arkzin,
Zagreb 2004.

Jean-Luc Nancyja smatra se jednim od značajnijih filozofa današnjice. Iako manje poznat izvan Francuske, u domicilnoj zemlji ima razmjerno visok status. Nancy je za veći dio akademske i ine filozofijske zajednice relativno nepoznat autor; u Hrvatskoj je dosad neprevođen (ili tek sporadično) i tek predstoji »napor« oko implementacije njegovih teza u domaći intelektualni prostor. Zadaća je tim teža uzmemo li u obzir dvije ključne prepreke: Nancyjev je filozofijski žargon teško prohodan, a kako na autorove teze pravo ne polaže oficijelni akademski pogon, izvjesno je da će doći do njegove izvan-institucionalne recepcije. U tom smislu izdanje ova dva oglada predstavlja značajan pomak – ne zbog kulturološke obveze prevodenja tzv. značajnih autora, već ponajprije zbog pokušaja da se implementacijom Nancyjeva diskursa u ovoj sredini ujedno otvori prostor za jednu novu *misaonu avanturu*.

Knjiga se sastoji od dva zasebno objavljena teksta: prvome je naziv »Razdjelovljena zajednica« i u njemu se analizira koncept zajednice u kontekstu suvremenog političkog djelovanja, tj. historijski gledano, nakon pada komunizma. Drugi je tekst naslovljen »O singularnom pluralnom bitku« i iznova pokušava promisliti odnos politike i zajednice, čineći to ponajprije u dijalogu s Marxom i egzistencijalnom analitikom iz Heideggerova *Bitka i vremena*. Smatrajući da nema bitne razlike između etike i ontologije, te da je ključno filozofijsko pitanje današnjice zapravo pitanje konstrukcije društvenog bitka unutar koncepta zajednice kao »bivanja zajedno bez suštine«, Nancy ispisuje jednu novu i provokativnu političku ontologiju, čvrsto zastupajući tezu kako ne postoji filozofija politike, već isključivo filozofija *kao* politika.

Tema je prvog oglada ontološka i politička proizvodnja zajednice. Nancy polazi od pretpostavke da je ključna stvar u razmatranju svakog oblika društvenog života način na koji ljudi žive zajedno. Povijesno gledano, on u